

Должанський А. М.,
к.е.н., доц., доцент кафедри бухгалтерського обліку, Львівський торговельно-економічний
університет, м. Львів

Должанський Т. А.,
магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

РЕЗЕРВ СУМНІВНИХ БОРГІВ: ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ

Анотація. В процесі господарської діяльності на підприємстві може виникнути короткострокова або довгострокова дебіторська заборгованість покупців. У сучасних умовах особливої гостроти набуло питання наявності сумнівних або безнадійних боргів. Після здійснення наступних кроків із гармонізації податкового і бухгалтерського обліку дане питання стає особливо актуальним. Відповідно до чинної нормативно-правової бази створення або нестворення резерву може безпосередньо впливати на розмір податку на прибуток. Поточна дебіторська заборгованість, яка є фінансовим активом, включається до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю. Для визначення чистої реалізаційної вартості на дату балансу обчислюється величина резерву сумнівних боргів. Формування резерву сумнівних боргів обумовлено принципом обачності, за яким методи оцінки, які використовують у бухгалтерському обліку господарюючого суб'єкта, повинні запобігти заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Таким чином, нарахування резерву сумнівних боргів дебіторської заборгованості активів є однією з фундаментальних позицій у системі бухгалтерського обліку, а для платників податку на прибуток доцільність та необхідність розрахунку резерву сумнівних боргів не викликає сумнівів.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, сумнівні борги, нормативно-правова база, чиста реалізаційна вартість, резерв сумнівних боргів, оцінка зобов'язань, фінансові результати.

Dolzhanskyi A. M.,
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Dolzhanskyi T. A.,
Master's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

RESERVE OF DOUBTFUL DEBTS: FEATURES OF ACCOUNTING

Abstract. In the process of economic activity at the enterprise may arise short-term or long-term buyers receivables. In today's conditions, the issue of doubtful or bad debts has become particularly acute. After completing the next steps in tax and accounting harmonization, this issue becomes particularly relevant. In accordance with the current regulatory framework, the creation or non-creation of a reserve may directly affect the amount of income tax. Current receivables, which are the financial assets, are included in the balance sheet by their net realizable value. To determine the net realizable value for the particular balance sheet date, the amount of the reserve of doubtful debts must be calculated. The formation of the reserve of doubtful debts is due to the principle of prudence, according to which the valuation methods used in the accounting of the enterprise, should prevent a reduction in the assessment of liabilities and costs and overestimation of valuation of assets and income of the enterprise. Thus, the accrual of the reserve of doubtful debts of receivables is one of the fundamental positions in the accounting system, and for income taxpayers, the expediency and necessity of calculating the reserve of doubtful debts is indisputable.

Key words: receivables, doubtful debts, normative-legal base, net realizable value, reserve of doubtful debts, assessment of liabilities, financial results.

Постановка проблеми. У відповідності до чинної нормативно-правової бази об'єктом оподаткування підприємства є прибуток із джерелом походження як в Україні, так і за її межами, який

визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до П(С)БО

або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень розділу III “Податок на прибуток підприємств” Податкового кодексу України. Зокрема, коригування фінансового результату на різниці, що виникають при формуванні резерву сумнівних боргів та списання дебіторської заборгованості, визначено пунктом 139.2 статті 139 Податкового кодексу України [1].

У бухгалтерському обліку формування резервів сумнівних боргів, визнання та списання дебіторської заборгованості передбачено Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 10 “Дебіторська заборгованість” [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам обліку дебіторської заборгованості та формуванню резерву сумнівних боргів присвячено ряд праць зарубіжних та вітчизняних учених: І. А. Бланка, Ф. Ф. Бутинця, С. Ф. Голова, З. В. Гуцайлюка, Р. Дамарі, В. П. Завгороднього, О. Д. Заруби, В. В. Ковальова, С. І. Маслова, Я. В. Соколова, Л. К. Сука, С. Хенка, К. Хувера, М. Г. Чумаченка та ін. Разом з цим, багатоаспектність дослідження зумовлена складністю і різноманітністю суб’єктів та об’єктів розрахунково-платіжних відносин, що вплинуло на суперечливий характер нормативних документів, а також окремі теоретичні й практичні аспекти щодо формування резерву сумнівних боргів.

Постановка завдання. Наявність сумнівної заборгованості свідчить про втрату частини доходу від реалізації та вимагає його зменшення або збільшення витрат, а також відповідного коригування (зменшення) величини дебіторської заборгованості. Це пов’язано з тим, що безнадійна заборгованість вже відображена у складі доходів підприємства при відпуску товарів у кредит. Відповідно, може виникнути ризик, який пов’язаний із неотриманням платежу. При цьому чинна нормативно-правова база примушує формувати резерв.

Вважаємо, що створення резерву з подальшим застосуванням коригування є економічно необґрунтованим та не вигідним для підприємств. Адже згідно з пп. 139.2.1 ПКУ фінансовий результат підприємства збільшується на суму витрат на формування резерву сумнівних боргів [2]. Це означає, що якщо у звітному періоді було зроблено проведення за нарахуванням резерву Дт 944 – Кт 38, то в декларації з податку на прибуток має бути зроблене відповідне коригування на таку ж суму в рядку 2.1.2 додатка РІ. Відповідно, дана сума штучно збільшує податок на прибуток підприємства.

За результатами проведених досліджень за даним питанням було визначено ряд неузгоджених нормативно-правових моментів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Резерв сумнівних боргів являє собою розрахункову величину, на яку підприємство (організація, установа) планомірно збільшує свої витрати у поточному періоді з метою достовірної оцінки дебіторської заборгованості як активу (з відповідним зменшенням

її суми у балансі підприємства) та уникнення у подальших періодах непередбачених (раптових) збитків від непогашення такої заборгованості боржниками.

Спочатку з’ясуємо, який борг вважається сумнівним. Так, відповідно до п. 4 П(С)БО 10 сумнівний борг - це поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником. Крім того, у П(С)БО 10 як підстава для визнання боргу сумнівним надається інформація про порушення судом справи про банкрутство векселедавця, яка стала відомою підприємству-векселедержателю [2].

Інформація про методи визначення величини резерву сумнівних боргів визначена у п. 13 П(С)БО 10 та розкривається у примітках до фінансової звітності [2]. За результатами аналізу відповідної нормативно-правової бази нами визначені основні методи та їх сутність (табл. 1).

Таблиця 1

Методи визначення величини резерву сумнівних боргів

Метод	Сутність методу
Застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості	Величина резерву визначається на підставі аналізу платоспроможності окремих дебіторів
Застосування коефіцієнта сумнівності	Величина резерву розраховується множенням суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на коефіцієнт сумнівності. Цей коефіцієнт може розраховуватися такими способами: - визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході; - класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення; - визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3-5 років.

У Податковому кодексі передбачено облік різниць, які виникають при здійсненні операцій із резервом сумнівних боргів. Ці різниці можуть впливати на фінансовий результат до оподаткування як у сторону збільшення, так і в сторону зменшення, а саме:

1. Фінансовий результат до оподаткування збільшується на суму витрат на формування резерву сумнівних боргів відповідно до національних П(С)БО, МСФЗ та (пп. 139.2.1 п. 139.2 ст. 139 Податкового кодексу України) [2];

2. Фінансовий результат до оподаткування зменшується на суму коригування (зменшення) резерву сумнівних боргів, на яку збільшився фінансовий результат до оподаткування відповідно до пп. 139.2.2 цього пункту ПКУ [3].

Таким чином, вважаємо, що підприємство повинно мати право на списання безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок резерву сумнівних боргів та зменшити фінансовий результат до оподаткування на ту суму, на яку при цьому списанні було зменшено резерв сумнівних боргів (таке зменшення виглядало б логічним, адже раніше при нарахуванні резерву сумнівних боргів підприємство збільшувало фінансовий результат до оподаткування). Нами був проведений аналіз відповідної нормативно-правової бази, а саме: пп. 139.2.2 п. 139.2 ст. 139 Податкового кодексу, яким передбачено, що фінансовий результат до оподаткування можна зменшити лише тоді, коли одночасно виконуються такі умови:

1. Підприємство здійснює коригування (зменшення) резерву сумнівних боргів на певну суму. При списанні безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок резерву сумнівних боргів відбувається якщо не коригування, то, принаймні, зменшення резерву сумнівних боргів, тому припустимо, що цю умову виконано.

2. У бухгалтерському обліку підприємство на суму коригування (зменшення) резерву сумнівних боргів повинно також збільшити фінансовий результат до оподаткування відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ. Оскільки списання безнадійної дебіторської заборгованості здійснюється, зокрема, бухгалтерським записом за Дт субрахунку 38 “Резерв сумнівних боргів” у кореспонденції з Кт рахунку 36 “Розрахунки з покупцями та замовниками”, то про збільшення фінансового результату до оподаткування відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ у цьому випадку не може бути й мови (адже при такому списанні у бухгалтерському обліку підприємства не задіяний жодний з рахунків класу 7 “Доходи і результати діяльності”, відповідно, не збільшуються ні доходи, ні фінансовий результат до оподаткування). Вважаємо, що друга умова однозначно не виконується. Аналогічну позицію викладено у листі № 5388/6/99-99-19-02-02-15, зокрема роз’яснено, що у разі списання безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок резерву сумнівних боргів фінансовий результат до оподаткування, визначений у фінансовій звітності, не підлягає зменшенню на суму списаної заборгованості [6].

При подальшому аналізі нормативно-правової бази було визначено, що резерв сумнівних боргів можуть не створювати суб’єкти малого підприємництва, зазначені у пп. 2 п. 2 розділу I П(С)БО 25, такі платники визнають відповідні витрати у періоді їх фактичного понесення та мають право поточну дебіторську заборгованість включати до підсумку балансу за її фактичною сумою [5]. Отже, ця норма поширюється на:

1. Суб’єктів малого підприємництва – юридичних осіб, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат відповідно до податкового законодавства. Так, відповідно до пп. 296.1.3 п. 296.1 ст. 296 Податкового кодексу дані спрощеного бухгалтерського обліку щодо доходів та витрат з урахуванням положень пунктів 44.2, 44.3 ст. 44 цього

Кодексу використовують платники єдиного податку третьої групи (юридичні особи).

2. Суб’єктів малого підприємництва – юридичних осіб, що відповідають критеріям мікропідприємництва. Згідно з частиною третьою ст. 55 Господарського кодексу до суб’єктів мікропідприємництва належать юридичні особи – суб’єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн. євро, визначену за середньорічним курсом Нацбанку України.

Таким чином, зазначені вище особи самостійно вирішують, чи створювати їм резерв сумнівних боргів, чи ні. Прийняте ними рішення має бути відображено в наказі про облікову політику. Якщо прийнято рішення створити резерв сумнівних боргів, то в цьому наказі слід визначити метод обчислення резерву сумнівних боргів, а у разі потреби – спосіб визначення коефіцієнта сумнівності.

За результатами подальших досліджень визначено, що підприємство у наказі про облікову політику може також навести критерії, які дають змогу бухгалтеру обґрунтовано вважати певну поточну дебіторську заборгованість сумнівним боргом. Зокрема, підприємство у наказі про облікову політику може встановити, що сумнівним боргом вважається поточна дебіторська заборгованість, оплату якої прострочено на 30 і більше днів, або на 180 днів і більше, тощо.

Резерв сумнівних боргів створюється щодо поточної дебіторської заборгованості, до якої відповідно до п. 4 П(С)БО 10 належить сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу, або буде погашена протягом 12 місяців з дати балансу [3].

Проте варто наголосити, що пп. 12.1 названого закону стосується лише сумнівної заборгованості. Стосовно безнадійної, то до них застосовуються пп. 5.2.8 та 4.1.6. Згідно з пп. 5.2.8 до складу валових витрат включаються суми безнадійної заборгованості у частині, що не була віднесена до валових витрат, у разі, коли відповідні заходи щодо стягнення таких боргів не спричинили позитивного наслідку.

Відповідно до п. 10 П(С)БО 10 нарахування суми резерву сумнівних боргів за звітний період відображають у звіті про фінансові результати у складі інших операційних витрат [3]. Згідно з Інструкцією № 291 нарахування суми здійснюють проведенням Дт 944 “Сумнівні та безнадійні борги” та Кт 38 “Резерв сумнівних боргів” [1].

Згідно з пп. 13.6 п. 13 П(С)БО 10 інформацію про залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання у звітному році слід навести у примітках до річної фінансової звітності (форма № 5) [3]. Це означає, що облік резерву сумнівних боргів слід вести у розрізі окремих статей поточної дебіторської заборгованості та відображати його на окремих субрахунках, відкритих до рахунку

38. При виключенні (списанні) безнадійної дебіторської заборгованості з активів слід одночасно зменшити величину резерву сумнівних боргів (п. 11 П(С)БО 10). Порядок синтетичного обліку нарахування резерву сумнівних боргів наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Облік нарахування резерву сумнівних боргів та списання безнадійної дебіторської заборгованості

№ з/п	Зміст операції	Бухгалтерський облік	
		Д-т	К-т
1	Нараховано резерв сумнівних боргів	944 (84)	38
2	Списано суму безнадійної дебіторської заборгованості у межах резерву сумнівних боргів	38	36, 37*
3	Списано безнадійну дебіторську заборгованість у сумі, що перевищує резерв сумнівних боргів	944	36, 37
4	Списано безнадійну дебіторську заборгованість, за якою формування резерву сумнівних боргів не передбачено	944	36, 37
5	Відображення зменшення величини резерву сумнівних боргів у складі іншого операційного доходу*	38	719

*Зменшення величини резерву сумнівних боргів відображається у випадках, якщо його сума перевищує суму дебіторської заборгованості на відповідну дату балансу

За результатами проведених досліджень встановлено, що проведення Д-т 38 та К-т 37 Інструкцією №291 не передбачено, але за логікою має застосовуватися при списанні за рахунок резерву дебіторської заборгованості, що обліковується на рахунку 37. Разом з тим, у П(С)БО 10 наведено, що цей резерв може створюватися щодо будь-яких видів дебіторської заборгованості [3].

На нашу думку, резерв сумнівних боргів може створюватися і щодо інших видів дебіторської заборгованості (зокрема, й тієї, що обліковується за дебетом рахунку 37 “Розрахунки з різними дебіторами”) і, відповідним чином, кореспондувати з їх кредитом у разі списання безнадійної заборгованості.

За результатами проведених досліджень встановлено, що залишається невизначеним питання: створення резерву сумнівних боргів за різними видами розрахунків. Відповідно, чи має право підприємство покривати безнадійні борги одного виду за рахунок резерву, створеного для боргів іншого виду? Незрозуміло, чи слід порівнювати загальну

суму резерву сумнівних боргів на дату балансу із загальною сумою дебіторської заборгованості, чи здійснювати дискретне порівняння за окремими їх видами? Вирішувати ці питання підприємство повинно у внутрішніх стандартах.

Відповідно до п. 12 П(С)БО 10 та п. 10 П(С)БО 11 довгострокову дебіторську заборгованість та довгострокові зобов'язання, на які нараховуються відсотки, відображають у балансі за їхньою теперішньою вартістю, визначення якої залежить від умов та виду заборгованості.

Згідно з п. 4 П(С)БО 11 теперішня вартість - це дисконтована сума майбутніх платежів (за мінусом суми очікуваного відшкодування), що, як очікується, буде необхідна для погашення зобов'язання у процесі звичайної діяльності підприємства. Проте вищезазначені стандарти не визначають порядку дисконтування заборгованостей [4]. Приклади визначення теперішньої вартості при операціях фінансової оренди є у додатку до П(С)БО 14 “Оренда”.

При списанні дебіторської заборгованості, згідно з Інструкцією №291, її сума відображається на позабалансовому субрахунку 071 “Списана дебіторська заборгованість” протягом не менше трьох років з дати списання, щоб спостерігати за можливістю її стягнення у разі зміни майнового стану боржника. Такий термін нормативно не визначений, відповідно, на нашу думку, має висвітлюватися внутрішніми стандартами підприємства, але не може бути меншим від 3 років із дати списання.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. За результатами опрацьованої нормативно-правової бази встановлено, що при списанні безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок резерву сумнівних боргів фінансовий результат до оподаткування, визначений у фінансовій звітності, не підлягає зменшенню на суму списаної заборгованості. Таким чином, не прописаний чіткий механізм списання безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок резерву сумнівних боргів, при подальшому зменшенні фінансового результату до оподаткування.

У законодавчих документах чітко не визначені види дебіторської заборгованості, на які повинен формуватися резерв сумнівних боргів. Відповідно, не наведені всі можливі варіанти бухгалтерських проведення.

За результатами проведених досліджень встановлено, що не наведений порядок аналітичного обліку резерву сумнівних боргів.

Отже, враховуючи наведені вище норми Податкового кодексу, платникам податку, які зобов'язані коригувати фінансовий результат до оподаткування, доцільно вибирати такий метод нарахування резерву сумнівних боргів, який забезпечує нарахування мінімальної суми даного резерву (завдяки цьому в них буде мінімальною різниця, пов'язана зі створенням резерву сумнівних боргів, на яку доведеться збільшувати фінансовий результат до оподаткування).

ЛІТЕРАТУРА

1. Інструкція про застосування Плану рахунків фінансового обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: затверджена Наказом МФУ від 30.11.1999 р. № 291 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0893-99>.
2. Податковий кодекс України: Верховна Рада України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість": затверджене Наказом МФУ від 08.10.1999 № 237 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398-99>.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 "Зобов'язання": затверджене Наказом МФУ від 31.01.2000 р. № 20 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398-99>.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 "Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва": затверджене Наказом МФУ від 25.02.2000 № 39 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398-99>.
6. Щодо визначення фінансового результату до оподаткування при списанні безнадійної дебіторської заборгованості: лист ДФС від 11.01.2017 № 273/6/99-99-15-02-02-15 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/baneryi/podatkovi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/71104.html>.

REFERENCES

1. Instruktsiya pro zastosuvannya Planu rahunkiv finansovogo obliku aktiviv, kapitalu, zobov'yazan i gospodarskih operatsiy pidpriemstv i organizatsiy: zatverdzhena Nakazom MFU vid 30.11.1999 r. № 291, available at : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0893-99>.
2. Podatkoviy kodeks Ukrayini: Verhovna Rada Ukrayini vid 02.12.2010 № 2755-VI, available at : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
3. Polozhennya (standart) buhgalterskogo obliku 10 "Debitorska zaborgovanist": zatverdzhene Nakazom MFU vid 08.10.1999 № 237, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398-99>.
4. Polozhennya (standart) buhgalterskogo obliku 11 "Zobov'yazannya": zatverdzhene Nakazom MFU vid 31.01.2000 r. № 20, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398-99>.
5. Polozhennya (standart) buhgalterskogo obliku 25 "Finansoviy zvit sub'ekta malogo pidpriemnitstva": zatverdzhene Nakazom MFU vid 25.02.2000 № 39, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398-99>.
6. Shchodo viznachennya finansovogo rezultatu do opodatkovannya pri spisanni beznadiynoyi debitorskoyi zaborgovanosti: list DFS vid 11.01.2017 № 273/6/99-99-15-02-02-15, available at: <http://sfs.gov.ua/baneryi/podatkovi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/71104.html>.